

Aristotelova filozofija u srednjovjekovnoj misli

Jukić, Domagoj

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:748504>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Domagoj Jukić

**ARISTOTELOVA FILOZOFIJA U
SREDNJOVJEKOVNOJ MISLI**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA FILOZOFIJU I KULTURU

DOMAGOJ JUKIĆ

**ARISTOTELOVA FILOZOFIJA U
SREDNJOVJEKOVNOJ MISLI**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Anto Gavrić

Zagreb, 2023.

SADRŽAJ

Uvod	1
1. Pregled Aristotelova filozofskog puta	2
1.2. Pojam metafizike i njene osnovne karakteristike	3
1.3. Aristotelovo viđenje boga u XII. knjizi <i>Metafizike</i>	4
2. Ibn Rushd – pozadina velikog arapskog filozofa	5
2.1. Averroesova filozofska i teološka djela	6
2.2. Tahafut at-Tahafut	7
3. Toma Akvinski – kruna srednjovjekovne kršćanske misli	8
3.1. Tomizam – uistinu aristotelizam?	9
4. Majmonid – razvoj misli pod okriljem islama	10
4.1. Aristotelizam kod Majmonida	11
Zaključak	13
Literatura	14

UVOD

Autor ovog završnog rada, u sklopu završetka preddiplomskoga studija Filozofije i kulture na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, kao temu i glavni predmet zanimanja odabrao je obraditi metafizička i teološka promišljanja velikoga antičkog filozofa Aristotela, te prikazati kako i u kojoj mjeri je njegovo učenje zaslužno za oblikovanje srednjovjekovne filozofske misli u vidu religije i teologije općenito, u vidu promišljanja o prirodi, svijetu i postojanju Boga, opravdanja za Božje postojanje i slično. Poznata je i opće prihvaćena činjenica da je Aristotel svojom filozofijom bio predmet proučavanja mnogim misliocima koji su došli nakon njega, a posebice je to istina za filozofe perioda srednjega vijeka (Gavrić, 2018). Od Avicene i Al-Ghazalija, koji su bili neki od najvećih islamskih autoriteta zlatnoga doba islama, pa do istaknutih kršćanskih teologa Boetija i Ivana Dunska Škota te najcjenjenijeg židovskog učitelja Majmonida, neupitan je trag koji je Aristotel ostavio kada je riječ o razvoju filozofske misli toga razdoblja.

Glavni cilj ovoga završnog rada jest identificirati i istaknuti najrelevantnije značajke Aristotelove filozofije kada je riječ o metafizičkim pitanjima koja su tisućama godina okupirala našu kolektivnu svijest, a okupiraju je u velikom obujmu i danas. Nadalje, cilj je te iste značajke prepoznati u filozofskim promišljanjima trojice velikih srednjovjekovnih teologa i mislilaca, što bi podrazumijevalo direktan Aristotelov utjecaj na njih. Trojica filozofa, čije će najznačajnije metafizičke, filozofske i religijske značajke autor u svome radu istražiti su: Toma Akvinski kao predstavnik kršćanskoga kulturnog kruga, Averroes kao predstavnik islamskoga kulturnog kruga te Majmonid kao predstavnik židovskog kulturnoga kruga. Ovi filozofi i premijerni autoriteti srednjega vijeka izabrani su jer su izrazito važni vjerski učitelji i predstavnici triju takozvanih Abrahamskih religija, a isto tako za svu trojicu važi mišljenje da su Aristotelov nauk izučavali s visokim poštovanjem te da su se u mnogočemu slagali s njime i da su njegov nauk primjenjivali i kod oblikovanja vlastitih filozofskih i teoloških stavova.

Ključni pojmovi su: Aristotel, aristotelizam, Averroes, Majmonid i Toma Akvinski.

RASPRAVA

1. Pregled Aristotelova filozofskog puta

Veliki grčki filozof Aristotel rođen je 384. godine prije Krista u gradu Stagiri, koji se nalazio na poluotoku Halkidici, a potjecao je iz obitelji liječnika. Vrlo malo se zna o njegovu ranom životu i odrastanju, no poznato je da se kao sedamnaestogodišnjak zaputio prema Ateni gdje je postao članom Platonove Akademije. Dvadeset godina kasnije i nakon Platonove smrti, Aristotel napušta Atenu i nastanjuje se u gradu Asosu u današnjoj Maloj Aziji, gdje je osnovao podružnicu Akademije i držao predavanja o metafizici, etici i politici, te je razrađivao svoje spise koji su se doticali fizike i logike (Bošnjak, 2019, str. 265). Kratko vrijeme 343. godine provodi u Mitileni na Lezbosu, odakle odlazi u Makedonsku prijestolnicu Pelu, gdje poučava mladog Aleksandra, sina Makedonskog kralja Filipa. Aleksandar se uz Aristotelovo učenje pronašao u legendarnom liku slavnog junaka Ahileja, smatrajući kako mu je životni poziv ujediniti sve Helene i povesti ih u borbu protiv svih barbara i neprijatelja (Bošnjak, 2019, str. 265). Aristotel se vraća u Atenu 335. godine te osniva vlastitu filozofsku školu, koja je s vremenom poprimila naziv Peripatos, ili šetalište. Iako su se odnosi Aristotela i Aleksandra znatno pogoršali kada je Makedonski car dao pogubiti Aristotelova nećaka Kalistena 327. godine, Aristotel je svejedno nastavio podržavati Makedonsku politiku, pogotovo onu Panhelenizma (Bošnjak, 2019, str. 266).

Aristotelov nauk smisljeno se može podijeliti na tri razdoblja. Prvo razdoblje podrazumijeva vrijeme koje je Aristotel proveo u Akademiji, gdje je pod jasnim utjecajem svoga učitelja Platona. Potom slijedi faza nakon Platonove smrti i Aristotelova odlaska iz Atene, gdje se njegova filozofija postepeno razdvaja od nauka Platona i razvija se u vlastitom smjeru. Naposljetku dolazi razdoblje povratka u Atenu i osnivanja Peripatosa, gdje se odvija sustavna izgradnja Aristotelove misli (Bošnjak, 2019, str. 267). Najznačajnije je Aristotelovo djelo u spomenutom prvom razdoblju *Nagovor na filozofiju*, gdje je predstavljen argument korisnosti primjenjivanja filozofije u svakodnevnom životu, pogotovo u vidu čovjekova političkog angažmana u društvu. Po dolasku Aristotela u Asos, uočljiv je odmak od Platonovog utjecaja, što je posebno vidljivo u njegovim ranijim metafizičkim promišljanjima, primjerice kod Aristotelove kritike Platonova svijeta Ideja (*Metafizika*, I. 6). Također, Aristotel ovdje razvija svoj etički kodeks koji je sadržan u *Nikomahovoj etici*. Nadalje, drugo razdoblje obilježeno je i

Aristotelovim teorijama na temu državnog uređenja i politike koje objavljuje u djelima *Politika* i *Državnik*. U trećoj fazi Aristotelova metafizika doživljava svojevrsnu evoluciju; središnja tematika premješta se s onog što je nadosjetilno na bitak, njegovu formu i sve njegove stupnjeve (Bošnjak, 2019, str. 267).

1.2. Pojam Metafizike i njene osnovne karakteristike

Sam Aristotel u svojim spisima nikad ne spominje termin metafizika kako bi opisao svoja promišljanja vezana uz tu tematiku, već im je nadjenio ime *prva filozofija*. Tek će filozofi koji su došli nakon njega i svestrano komentirali njegova djela ove njegove zapise označiti sa izrazom *ta meta ta fizika*, odnosno ono što dolazi nakon fizike. Prvi filozof koji je iskoristio naziv metafizika u odnosu na Prvu filozofiju bio je rimski filozof i kršćanin, Boetije, koji je djelovao na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće po Kristu. Kroz povijest, u literaturi je prevladalo mišljenje (prvi put je predstavio njemački filolog Johann Gottlieb Buhle u 18. stoljeću) da je ovim Aristotelovim spisima nadjenuto to ime u arhivističke svrhe, jer su se u antičkim knjižnicama oni uglavnom nalazili nakon spisa *o fizici* (Bošnjak, 2019, str. 279-280). Međutim, valja primijetiti kako je ovo ime, na prvi pogled slučajno nadjenuto Prvoj filozofiji, zapravo veoma relevantno i prikladno njenom sadržaju. Metafizika se bavi onim što je prije po prirodi, za razliku od onog što je prije u odnosu na nas. Ono što je za nas prvo jest pojedinačno, a ono što je prvo po prirodi je opće i nalazi se van okvira fizike, pa je zato metafizičko. Immanuel Kant smatrao je da činjenica da su ovi spisi s vremenom postali poznatiji pod pojmom metafizika nipošto nije bilo slučajno (Bošnjak, 2019, str. 279).

U Metafizici, Aristotel postavlja četiri principa koja su zajednička svemu što postoji, a to su materija, forma, djelatni uzrok i svrha. Često je korišten primjer stola kako bi se slikovito opisao ovaj redoslijed karakteristika; njegova je materija drvo, formu sačinjavaju četiri noge i ravna ploča, djelatni uzrok jest stolar koji ga je izradio, a taj izrađeni stol ljudima omogućuje da ne moraju jesti sa poda, što predstavlja njegovu svrhu (Guthrie, 2007, str. 214). U ovom kontekstu, materija predstavlja pasivni potencijal, a forma njegovu aktivnu realizaciju. Ne postoji materija bez ikakve forme, a zasebno promatranje materije je čista apstrakcija. Prema Aristotelu, najviši je oblik forme neprekinuti pokretač, koji predstavlja vječnu formu neovisnu o materiji i potencijalnosti. Ukoliko postoji takva narav u bićima, to mora označavati prisutnost nečega

božanskog, nekog najčasnijeg bića, a znanost koja bi proučavala te najviše i najčasnije uzroke bila bi najvažnija od svijeta (Met., XI, 7). Kasniji će latinski mislioci četiri principa postaviti preko četiri pitanja. Materiju označava pitanje *iz čega?* (causa materialis), za formu se pitamo *kojeg oblika* (causa formalis), za djelatni uzrok vrijedi pitanje *čime?* (causa efficiens), a za svrhu valja postaviti pitanje *čemu?* (causa finalis). Metafizika istražuje biće kao biće po sebi, što ju dijeli od drugih znanosti koje uvijek promatraju samo dio šire priče. Usia je ono što je prvo, a dužnost je filozofa istraživati uzroke usije. Istinsko znanje rađa se tek kada se spoznaju materija, forma, uzrok i svrha bilo kojeg predmeta proučavanja (Bošnjak, 2019, str. 292).

1.3. Aristotelovo viđenje boga u XII. knjizi Metafizike

Na temelju Aristotelove teze o postojanju triju vrsta bivstva, osjetilno promjenljivog, osjetilno vječnog i onog nepokrenutog, dolazi se do spoznaje da se ovaj treći tip bivstva za razliku od prva dva nalazi van domene fizike, što bi značilo da se za proučavanje istog valja ući u vode metafizike (Met. XII. 1). Supstancija u okviru osjetilnog podložna je promjenama, a s obzirom da se svaka promjena odvija prelaskom iz potencijalnog u aktualno stanje, nešto što se mijenja mora sadržavati materiju. Nešto što prolazi kroz promjenu mora imati nešto čime će se promijeniti i nešto u što će se promijeniti. Ovaj ciklus može ići unedogled, stoga je Aristotel sklon mišljenju da se on mora u nekoj točki zaustaviti. Ne postoji ništa što bi bilo prikladno za sve stvari; pojam čovjek općenito vrijedi u odnosu na čovjeka, ali ne postoji sveopći čovjek kao počelo čovjeka; Aristotel ovdje koristi primjer Peleja koji je počelo, dakle otac junaka Ahileja (Met. XII. 5). S ovime na umu, logično je zaključiti da mora postojati neka vječna, nepokrenuta supstancija. Mora postojati neko počelo koje je čiste zbiljnosti i ne ovisi o materiji, nešto što pokreće a samo po sebi je nepokrenuto. Tom najčasnijem biću pripada život. Bog je prema Aristotelu živ, vječan i najbolji, te su život i vrijeme vječno sadržani u Bogu (Met. XII. 7). Nadalje, Aristotel promišlja o postojanju apsolutnog zla s obzirom na postojanje apsolutnog dobrog, a dolazi do zaključka da je to ovisno o tome je li zlo svrhovito ili nesvrhovito. Bog kako o njemu promišlja Aristotel u mnogočemu se razlikuje od primjerice Platonova velikog božanskog arhitekta univerzuma, Demijurga. Platon smatra da sve što nastaje nužno mora imati uzrok, stoga i njegov stvaratelj, odnosno bog, stvara po uzoru na savršenu ideju koja je uvijek jednaka i nepromjenljiva, te nus-produkt takve kreacije mora biti uspješan (Bošnjak, 2019, str.

304). Dakle, Aristotelov nepokrenuti pokretač stvara kozmos, sklad, iz materije koja je već egzistirala u rasulu.

2. *Ibn Rushd – pozadina velikog arapskog filozofa*

Abul-Walid Muhammad ibn Ahmad ibn Muhammad ibn Rushd, na Zapadu poznatiji kao Averroes (europizirano od Aven Rušd), rođen je 1126. godine u Kordobi. Potekao je iz ugledne obitelji pravnika i sudaca po šerijatskom zakonu, te su bili vrlo utjecajni pojedinci u svojoj zajednici. Shodno tome, Averroesu je od njegovih najranijih dana priušteno najbolje obrazovanje koje je mogao primiti u ondašnjoj Andaluziji pod arapskom vlašću. Neke od disciplina u kojima se Averroes posebno isticao bile su poezija, teologija i šerijatsko pravo, medicina, astronomija, matematika i naravno, filozofija (Corbin, 1987, str. 214). Vrijeme kao astronom i geodet provodi u Maroku, a krajem 1160-ih godina obavlja i sudačke dužnosti u Sevilji. U ovom razdoblju Averroes je često putovao po raznim dužnostima, a produktivan je i na polju pisanja vlastitih djela i komentara raznolike tematike. Godine 1182. u funkciji osobnog liječnika ulazi u službu Almohadskog Kalifa Abu Yaquba Yusufa po preporuci još jednog slavnog Arapskog mislioca Ibn Tufayla. Averroes uživao je veliko poštovanje od strane spomenutog kalifa, a jako ga je cijenio i njegov nasljednik Abu Yusuf Yaqub Al Mansur. Ova naklonost u tom razdoblju omogućuje mu da u slobodi piše neka od svojih najpoznatijih filozofskih djela i komentara. Međutim, ovdje su njegova promišljanja, relativno kontroverzna u kontekstu tadašnjeg vremena i okruženja u kojem je djelovao, zapela za oko almohadskim teolozima, sucima i ostalim vrsnim poznavateljima islamskoga zakona. Teško je raspravljati o okolnostima koje su rezultirale njegovim gubitkom statusa kod kalifa, ali pretpostavlja se da je Al-Mansur pod pritiskom lokalnih Kadija razriješio Averroesa svih dužnosti, držao ga je pod kućnim pritvorom u Luceni, a gotovo sva njegova djela bivaju spaljena i cenzurirana. U kasnoj fazi njegova života Averroes piše još neka od svojih kardinalnih djela, trpjevši istovremeno uvrede od strane svojih političkih neprijatelja i generalnog puka (Corbin, 1987, str. 215). Averroes umire u prosincu 1198. godine u Maroku, u samoći i na lošem glasu, a njegovo tijelo biva preneseno u rodnu Kordobu gdje su sahrani prisustvovali mnogi njegovi bivši učenici i poznanici, poput poznatog mistika Ibn Arabija (Corbin, 1987, str. 215).

2.1. Averroesova filozofska i teološka djela

Averroesov opus djela logički se može podijeliti na šest cjelina, ovisno o tematici kojom se svaka od njih bavi. To su filozofija, pravo, astronomija, medicina, filologija i teologija. Među njegovim filozofskim djelima ističu se djela koja su izvorna, te komentari o osvrti na radove drugih filozofa. Još detaljnija podjela unutar Averroesovih komentara jesu *veliki komentari*, *srednji komentari* i *sažetci* (Bučan, 2009, str. 200). Aristotelova filozofija najprominentnije se nalazila kao predmet Averroesovih komentara; čak pet velikih komentara, šesnaest srednjih komentara i tri sažetka eksplicitno se dotiču raznovrsnih Aristotelovih promišljanja, uz dodatak jednog sažetka koji se bavi Platonovom Republikom. Od velikih komentara valja spomenuti veliki komentar Aristotelove Metafizike, veliki komentar Aristotelova spisa o duši te veliki komentar Aristotelove Fizike. Među srednjim komentarima nalazimo primjerice srednji komentar na temu Nikomahove etike, srednji komentar Kategorija i srednji komentar Poietike. Među sažetcima, osim što su obrađena i neka od prethodno navedenih Aristotelovih djela, ističe se sažetak Organona. Uz Aristotela, Averroes je pisao i osvrtne na djela drugih značajnih filozofa, kao što su Aleksandar iz Afrodizije ili Al-Farabi (Bučan, 2009, str. 201-202).

Može se reći da je Averroes preko svojih komentara gotovo samostalno zaslužan za upoznavanje srednjovjekovne kršćanske Europe sa Aristotelovom mišlju, mišlju jednog antičkog filozofa koji je od smrti Boetija u sedmom stoljeću po Kristu ostao praktički odsječen od kolektivne svijesti naroda na Starom kontinentu. Uz pomoć prevodilačkih škola u Španjolskoj, koje su došle u posjed Averroesovih komentara u 13. stoljeću i prevele ih s arapskog na latinski, ti su isti komentari do kraja toga stoljeća došli u ruke brojnih kršćanskih mislilaca razvijenog srednjovjekovlja, od kojih se izdvaja i sam Toma Akvinski (Bošnjak, 1978, str. 106). Aristotel je postao autoritet poznat jednostavno kao *filozof*, a kada bi se govorilo o *komentatoru*, znalo se da je riječ o Averroesu. Dapače, toliki je učinak Averroes imao na skolastiku trinaestoga stoljeća da je čak i jedna cijela struja skolastičara s vremenom postala poznata pod nazivom: Averroisti. Međutim, suprotno dojmu koji prethodno navedene činjenice stvaraju, njegova slava u Europi nije bila onakvom kakvom se ona čini na prvi pogled. Interpretacije Averroesovih komentara među latinskim učenjacima nerijetko su bile nezadovoljavajuće i iskrivljavale su njegovu filozofijsku misao. Stoga su se napadi na Averroiste od strane kritičara – prvenstveno Tome Akvinskog i Alberta Velikog – izravno odnosili i na njega. Ovdje kao dobar primjer valja

istaknuti ideju o jednosti uma ili monopsihizmu, koja je nepravedno pripisana Averroesu i na taj ga je način označila kao mitskog širitelja hereze i nevjerništva koji se uspio uvući u akademske krugove toga doba (Bučan, 2009, str. 208-209).

2.2. Tahafut at-Tahafut

Tahafut at-Tahafut, ili *Nesuvislost nesuvislosti*, možda je i najznačajnije Averroesovo izvorno filozofsko djelo. Ono je nastalo kao odgovor na djelo *Tahafut al-falasifa* ili *nesuvislost filozofa* napisano od strane jednog od najvećih islamskih teoloških autoriteta – Al-Ghazalija. *Nesuvislost filozofa* svojevrsna je kritika korištenja filozofije kao alata uz pomoć kojeg se dolazi do bilo kakvih religijskih spoznaja. Mišljenje Al-Ghazalija o filozofima svakako nije pozitivno, što se vidi iz samog proslova u kojem optužuje filozofe da su uvjerali sami sebe kako su pametniji od svojih bližnjih i normalnog pobožnog puka (*Nesuvislost filozofa*, str. 67). Al-Ghazali kritizira mislioce poput Avicenne i Al-Farabija, koji su uz pomoć filozofije pokušali dati odgovore na pitanja vezana primjerice uz nastanak svijeta ili transcendentnost Boga, uz brojna druga. Djelo *Nesuvislost filozofa* bilo je teološki toliko značajno da je označilo prekretnicu u načinu na koji se u islamskom svijetu gledalo na Antičke filozofe, prvenstveno Platona i Aristotela, koji su dosta utjecali na razvoj filozofske misli spomenutih Avicenne i Al-Farabija. Averroesova *Nesuvislost nesuvislosti* koncipirana je na takav način gdje je Averroes postepeno nastojao pobiti svaku Al-Ghazalijevu stavku koju je iznio u svome djelu. Na više mjesta u svojem odgovoru Al-Ghazaliju Averroes brani Aristotelove teze. Kao dobar primjer toga može se istaknuti Averroesova tvrdnja da sva bića i pojave moraju imati četiri uzroka: tvar, oblik, činitelja i svrhu (*Nesuvislost nesuvislosti*, str. 414), što je konzistentno s uzrocima forme, materije, djelatnosti i svrhe koje predstavlja Aristotel; Averroes time odgovara na Al-Ghazalijevo nijekanje nužnosti povezanosti uzroka i posljedice. Još jedna takva instanca očituje se kada je riječ o pitanju je li svijet stvoren ili vječan, Aristotel tvrdi da sve što nastaje, mora nastati iz nečega jer ne postoji jedno posvemašnje nastajanje. Al-Ghazali, time što se ne slaže sa nužnošću uzročnosti, smatra da je svako nastajanje neka posve nova pojava. Averroesovo promišljanje na ovu temu bliže je onom Aristotelovu, odnosno da stvari jedne iz drugih nastaju u skladu s prirodnim zakonima, a oni se temelje na uzročno-posljedičnoj vezi (Bučan, 2009, str. 51).

Iako je zdušno i nadasve argumentirano branio svoje stavove o filozofiji, pogotovo onda kada su oni bili u dodiru s Aristotelovim naukom kojemu je bio naklonjen, Averroes nije uspio na svoju stranu pridobiti vjerske učitelje i teologe svojega doba. S obzirom da je Al-Ghazalijeva kritika Nesuvislost filozofa prethodila njegovom životu, imala je vremena širiti se islamskim svijetom i s vremenom postati ultimativno teološko djelo po kojem su se svi ravnali.

3. Toma Akvinski – kruna srednjovjekovne kršćanske misli

Sveti Toma Akvinski rodio se 1225. u grofoviji Aquino u današnjoj Italiji, otprilike na pola puta razdaljine između Napulja i Rima. Potiče iz jedne velike obitelji plemićke krvi; njegov otac bio je Njegov otac bio je Landolfo Akvinac, a majka Teodora Caracciolo, pripadnice napuljskog plemićkog staleža. Prepoznavši od kakvog je značaja bilo imati člana obitelji na visokim pozicijama unutar crkvenih struktura, Tomina obitelj već kao petogodišnjaka šalje ga u benediktinski samostan Monte Cassino, gdje je strogo odgajan u redovničkom duhu. Njegovo obrazovanje obuhvaćalo je ekstenzivno izučavanje Svetog pisma, nauka svetog Benedikta, gramatike, poezije te latinskog i narodnog jezika (Kušar, 1996, str. 453). Nakon devet godina provedenih u Monte Cassinu, daljnju naobrazbu u okviru sedam slobodnih umijeća nastavlja na Napuljskom sveučilištu. Tu je Toma Akvinski prvi put stupio u kontakt s Aristotelovim naukom, s obzirom da je Sveučilište u Napulju bilo jedno od uporišta aristotelizma na Apeninskom poluotoku, a taj kontakt trajno će se odraziti na Tomin filozofski put. U dominikanski red stupa 1244. godine, a već iduće godine odlazi u Pariz na daljnju naobrazbu, gdje mu je glavni učitelj i mentor bio poznati kršćanski filozof Albert Veliki. Albert u Tomi prepoznaje golemi potencijal, te zajedno obrađuju Aristotelove spise na temu spekulativne filozofije (Kušar, 1996, str. 454). Godine 1252. počeo je predavati na Pariškom sveučilištu, te pomno izučava i komentira djela Boetija, Petra Lombardijca i drugih važnih figura kršćanske teologije. Od 1261. do 1265. boravi u samostanu u Orvietu gdje obavlja dužnosti učitelja mladim redovnicima, a koncem potonje godine biva premješten u Rim. U samostanu Sv. Sabine osniva se učilište u kojem potom započinje rad na svojem kardinalnom djelu, *Sumi Teologije*. Nakon što je 1268. godine na Pariškom sveučilištu došlo do visokih doktrinarnih tenzija među različitim filozofskim strujama, Toma Akvinski odlazi u Pariz u ulozi smiritelja, medijatora i razrješitelja krize. Glavni akteri ovih razmirica bili su Siger iz Brabanta i sv. Bonaventura. Ovi doktrinarni sukobi potakli su

Tomu Akvinskog da napiše brojne teološke odgovore i da drži brojna predavanja raznolike tematike, neumorno radeći kako bi pomirio sukobljene strane i doveo situaciju u mirno stanje. Pred kraj života, radi jednog intenzivnog vjerskog iskustva prilikom misnog slavlja, prestaje sa pisanjem i predavanjima. Umire na putu za ekonomski sabor u Lyonu 7. ožujka 1274. godine. U povijest kršćanstva upisao se kao jedan od najslavnijih teologa, filozofa i učitelja svih vremena.

3.1. Tomizam – uistinu aristotelizam?

Neupitno je kako je Aristotelova filozofija postigla dubok utjecaj na razvoj filozofske misli Tome Akvinskog. Kao što je već spomenuto, zajedno je s Albertom Velikom upravo Toma nekoliko godina u Parizu radio na tome da se kršćanskom zapadnom svijetu približi cjelokupna Aristotelova filozofska baština. Do svojevrsnog prodiranja i brzog širenja Aristotelove misli na europskim sveučilištima tokom života Tome Akvinskog nije došlo tek tako. Elokventnost, mudrost i pristupačnost filozofije tog antičkog filozofa privlačila je nove generacije mladih kršćanskih redovnika; pomirba Aristotelov nauka sa onim kršćanskim predstavljala je zahtjevan izazov za Tomu Akvinskog s kojim se on rado suočio (Bošnjak, 1978, str. 107). Aristotelove ideje iz područja metafizike, etike, politike i gotovo svih drugih polja, barem one temeljne, prisutne su i prepoznatljive u Tomizmu. Međutim, reći da je tomistička misao univerzalno istovjetna s aristotelizmom bilo bi nepravedno i daleko od istine. Toma Akvinski u Aristotelovoj mudrosti prepoznaje jedan temelj koji se u dostatnoj mjeri može uklopiti u već postojeću i dobro definiranu dogmu kršćanskog vjerovanja. Svaka ideja koju je Toma Akvinski preuzeo od Aristotela, bilo da je riječ o argumentu nepokrenutog pokretača iz prvog od *Pet puteva* do Boga ili nekoj drugoj, proučena je do najmanjih potankosti kako bi se potvrdila njena sukladnost s kršćanskom teologijom kojoj je bio i više nego u potpunosti vjeran. Upotunjavao ga je, proširio ga je svojim idejama ili je pak korigirao Aristotela gdje je to smatrao potrebnim, a brojne ideje za koje je zaključio da su neuskладive s kršćanskom teologijom odbacio je u potpunosti.

Nadalje, modernije studije pokazale su da Tomina filozofija sadrži i elemente Platonove filozofije (Kušar, 1996, str. 459). Toma Akvinski kroz svoje cjeloživotno djelovanje pokazao je zavidnu svrhovitost kada je u pitanju pronalazak istine. Polazeći od ishodišne točke da su elementi potpune istine zasigurno prisutni i u drugim dijelovima svijeta, Toma se nikada nije ustručavao posegnuti za spisima raznih učenjaka koji su došli prije njega, iz raznih kultura, bili

oni pogani, muslimani, Židovi ili kršćani pravoslavci. S obzirom na ove potonje, još za života vodio ekumensku raspravu sa misliocima Istočne Crkve na temu određenih stavki dogmatskog razilaženja, kao što su primjerice papino prvenstvo, izlaženje Duha Svetoga od Oca i Sina ili o tvari euharistije (Akvinski 1992, str. 42). Dakle, valja zaključiti kako, iako definitivno postoje elementi Aristotelovog nauka koji su prisutni u Tominoj filozofiji, možda bi najpravednije bilo kazati kako je svestrani kršćanski teolog i učitelj Toma Akvinski prvenstveno predstavnik filozofije univerzalizma (Akvinski, 2005, 55).

4. Majmonid – razvoj misli pod okriljem islama

Moše ben Maymon, na hrvatskom Majmonid (lat. Moses Maimonides, ar. Musa ibn Maymun), najpoznatiji je židovski filozof, teolog i učitelj srednjega vijeka. Rođen je 1135. godine u Kordobi na području današnje Španjolske, a u ono doba pod arapskom vlašću. Dolaskom Almohadskoga kalifata na vlast u pokrajini Al-Andalus stvara se vrlo nepovoljna klima za pripadnike vjera koje nisu bile islam, stoga je velik broj Židova izbjegao odatle u potrazi za mirnijim i sigurnijim životom. Tako je i Majmonid u dvadeset i petoj godini života zajedno s obitelji napustio svoj rodni kraj, nastanivši se u Fezu u današnjem Maroku, gdje provodi idućih pet godina. Majmonid je bio vrlo obrazovan čovjek, a raspon njegove stručnosti kretao se od dubokog poznavanja Talmuda do medicine i islamske teologije. Njegov otac bio je cijenjeni rabin u židovskim krugovima, a Majmonidu je poslužio kao uzor kako biti dušobrižnik drugim ljudima židovske vjere koji su živjeli u teškim uvjetima i pod prijetnjom da se prisilno islamiziraju (Bučan, 2009, str. 252). Ni u Fezu Majmonidova obitelj nije dugo živjela u mirnim uvjetima, zbog čega su opet bili primorani promijeniti sredinu. Vrlo kratko vrijeme proveli su u Svetoj zemlji, nakon čega je uslijedila godina dana života u Aleksandriji. Na objema spomenutim lokacijama Majmonidova obitelj živjela je u velikoj neimaštini. Majmonid naposljetku seli u Kairo, gdje se zapošljava kao liječnik kako bi mogao uzdržavati obitelj koja je u kratko vrijeme ostala bez njegova brata Davida i oca. Međutim, teologija i filozofija ostaju mu bliske srcu, te u slobodno vrijeme piše nekoliko djela, uključujući i vrijedan komentar Mišne na arapskom jeziku (Bučan, 2009, str. 254).

Djela *Mishneh Torah* (na hebrejskom) i *Knjige vjerskih propisa* (na arapskom) koje je napisao potvrdila su njegov status uglednog teologa u židovskoj zajednici. Shodno tome, porastao je i

njegov ugled kao liječnika, što mu je ultimativno donijelo imenovanje na poziciju osobnog liječnika samog Saladina, sudionika Trećeg križarskog rata i jednog od najvećih muslimanskih vojskovođa svih vremena. 1190. godine Majmonid dovršava svoje kardinalno djelo, *Vodič za one što dvoje*, preko kojega se upisao u anale srednjovjekovne filozofske misli uopće. To djelo sadrži nebrojeno mnogo zanimljivih Majmonidovih teza; jedna od poznatijih je primjerice instanca u kojoj se Majmonid pita o pojmu slike u tvrdnji da je „čovjek stvoren na sliku Božju“ (*Vodič za one koji dvoje*, 1, str. 26). Majmonid umire 1204. godine, a koliko je to pogodilo zajednicu u kojoj je živio govori činjenica da je nakon njegove smrti proglašeno trodnevno žalovanje u kojem su sudjelovali svi građani Fustata (predgrađa Kaira), neovisno o njihovoj religijskoj pripadnosti (Bučan, 2009, str. 257). Među Židovima ostaje poznat pod nadimkom *Poglavar Židova* (heb. *Rosh ha-Yehoudim*).

4.1. Aristotelizam kod Majmonida

Majmonid se s Aristotelovim naukom upoznao preko andaluzijskih muslimanskih filozofa, a prvenstveno preko Averroesa kojega je jako cijenio. Ova činjenica nimalo ne čudi ako se uzme u obzir da je i sam Majmonid rodom s tog područja i da je prvih dvadeset i pet godina svoga života proveo tamo. Dapače, Andaluzija je, barem dok Almohadski kalifi tamo nisu preuzeli vlast, bila jedna vrlo multikulturalna sredina u kojoj su i većinski muslimani te manjinski Židovi i kršćani koegzistirali barem donekle mirno. Ovakve prilike u društvu pokazale su se plodnim tlom za jedan unikatan društveno-kulturni procvat kojem su mogli doprinostiti pripadnici svih triju abrahamskih religija. O ozračju koje je tada tamo vladalo govori nam činjenica da je Majmonid gotovo sva svoja djela napisao na arapskom jeziku, koristeći se hebrejskim alfabetom. U središtu svega toga bila je filozofija antičkih Grka, koja se zbog svojih univerzalističkih karakteristika u mnogočemu podosta dobro sjedinila sa teologijama tih triju monoteističkih sustava vjerovanja. Andaluzijski filozofi smatrali su da i grčka filozofija i religijski nauk naposljetku potvrđuju jednost istine (Bučan, 2009, str. 258).

Ono što Majmonidovo djelo *Vodič za one koji dvoje* čini veoma zahvalnim kada se proučava njegova filozofska misao jest činjenica da su u tom djelu sadržana gotovo sva njegova promišljanja koja je ikada iznio. Majmonidovi filozofski uzori u islamskom svijetu bili su Averroes i Avempace sa zapada (Maghrib) te Avicenna i Al-Farabi sa istoka (Mashriq). Ono što

svi oni imaju zajedničko jest to da im je Aristotel glavni filozofski svjetionik, međutim razlikovali su se u načinu na koji su pristupali izučavanju njegovog nauka. Kod spomenute dvojice 'zapadnjaka' uvukao se neoplatonički utjecaj kojeg su dvojica 'istočnjaka' nastojali odbaciti i posvetiti se povratku ka izvoru, a tom pristupu priklonjen je bio i Majmonid (Bučan, 2009, str. 260). Majmonid se kod promišljanja o religiji i proučavanja svetih tekstova kao što je Tora koristio filozofijom. On je držao da je religijska dužnost propitivati istinu, i usporediti je sa istinom do koje su došli drugi filozofi; za Majmonida, ti drugi filozofi bili su Aristotel i njegovi komentatori. Majmonid je zaključio, kao što je isto ustvrdio i Averroes, da se religijski i filozofijski put do istine ne razlikuju gotovo ni u čemu, jer se na kraju dolazi do istog cilja. Razlika im je samo u namjeni – religijski put vrijedi za sve ljude, a filozofijski je ipak rezerviran za one pojedinci koji su ga umno sposobni spoznati. Dakle, svaki Svetopisamski tekst mora imati dimenziju alegorijske interpretacije kako bi uspješno ispunio svoju svrhu da potiče na potragu za istinom. Teza o alegorijskoj interpretaciji dolazi od muslimanskih teologa, koji su joj nadjenuli naziv ta'wil, koji koristi i sam Majmonid.

ZAKLJUČAK

Proučavanjem materije koja je poslužila kao temelj za dublje shvaćanje ove tematike dolazi se do čvrstog zaključka: nepobitna je činjenica kako je Aristotelova filozofija utkana u srž islamske, kršćanske i židovske kolektivne svijesti. Monoteističke abrahamske religije danas obuhvaćaju nekoliko milijardi vjernika te im broj iz dana u dan raste, a njihovoj relevantnosti na globalnom planu neposredno je doprinio i Aristotel. Kako bi bilo kakva ideja ili nauk postao toliko dalekosežan, on mora biti nevjerojatno univerzalan da bi dopro do takvog mnoštva, što Aristotelove misli čini samo još intrigantnijima. Njegova filozofija nije u svemu kompatibilna s načelima religijskih uvjerenja, ali je istovremeno i fascinantno koliko je primjenjiva i prilagodljiva kada se nađe u umovima pravih mislilaca. Averroes i Majmonid cijeloga su života bili blagonakloni prema Aristotelovoj filozofiji, iako su se u više navrata zbog toga izlagali ismijavanju, vrijeđanju, te čak i opasnosti. Iako je češće kritizirao određene aspekte Aristotelovih djela, Toma Akvinski zasigurno ga je poštovao kao učenjaka i filozofa, a brojne Aristotelove ideje poslužile su mu kao temelj za razvoj vlastitih. Ova tri filozofa kojima smo se bavili postali su lađe i prenositelji Aristotelova nauka svijetu, na način da su ga mukotrпно izučavali, gotovo besprijekorno shvatili a potom su u njemu prepoznali mudrost kojom su obogatili i vlastiti filozofski put. S time na umu, nameće se dojam da je Aristotel bio i njihova lađa, jer nipošto ne bi bilo u redu govoriti o Averroesu, Tomi Akvinskom i Majmonidu kao pukim sljedbenicima tog velikog antičkog filozofa. Oni su svojim vlastitim genijem zaslužili s Aristotelom stajati rame uz rame kao velikani svjetske filozofije.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE:

Al-Ghazali, A.H. (1993) *Nesuvislost filozofa*. preveo Daniel Bučan, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada

Aristotel (1992) *Metafizika*. preveo Tomislav Ladan, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada

Averroes (1988) *Nesuvislost nesuvislosti*. preveo Daniel Bučan, Zagreb: Naprijed

Bošnjak, B. (1978) *Filozofija od Aristotela do renesanse*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

Bošnjak, B. (2019) *Povijest Filozofije I: Razvoj mišljenja u ideji cjeline*. Zagreb: Školska knjiga

Bučan, D. (2009) *Kako je filozofija govorila arapski: Al-Farabi, Avicenna, Al-Gazali, Averroes, Majmonid*. Zagreb: Demetra

Corbin, H. (1987) *Istorija islamske filozofije I-II*. preveli dr. Nerkez Smailagić i Tarik Haverić, Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost

Gavrić, A., Novina, M. (2018) *Aktualnost srednjovjekovne filozofije*. Tomo Vereš kao inspiracija. Zbornik radova. Zagreb: FTI.

Guthrie, W.K.C. (2007) *Povijest grčke filozofije*. Knjiga VI: *Aristotel: sučeljavanje*. Preveo Luka Boršić, Zagreb: Naklada Jurčić

Kušar, S. (1996) *Srednjovjekovna filozofija*. Zagreb: Školska knjiga

Majmonid (2008) *Vodič za one što dvoje*. preveo Daniel Bučan, Zagreb: Demetra.

Akvinski, T. (1992) *Razgovor s pravoslavnima i muslimanima: Protiv zabluda Grka/Protiv Saracena*. preveo Augustin Pavlović O.P. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Akvinski, T. (2005) *Izabrano djelo*. Izabrao i preveo Tomo Vereš. Drugo znatno prošireno i dotjerano izdanje Anto Gavrić. Zagreb: Nakladni zavod Globus.